

КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЯК ОДНА З ВАЖЛИВИХ СКЛАДОВИХ ЙОГО ПРОФЕСІОГРАМИ

УДК 378.147

Л. Ю. Поперечна

Проблема визначення досконалої моделі мовлення сучасного педагога, його комунікативних здібностей сьогодні перебуває у центрі уваги багатьох дослідників-науковців. Перш за все, це мовлення, яке: відповідає нормам сучасної літературної мови; точне, зрозуміле; не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів і просторічних слів; багате, лексично різноманітне; відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування. Сучасний учитель постійно перебуває в комунікативних стосунках із членами колективу, учнями, батьками. Саме тут виявляються комунікативні здібності педагога, що є однією з важливих складових його професіограми. Водночас комунікативні здібності – це не лише мовлення вчителя, а й вміння за допомогою цього мовлення організувати педагогічну діяльність, зокрема здійснювати вплив на учнів, запобігати конфліктам, забезпечувати міжособистісну взаємодію тощо.

Комунікація – (від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат. *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* – спільний) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами [2, с. 28]. Відповідно визначимо, що комунікативні здібності – це якісна продуктивна спілкувальна діяльність людини.

Актуальність теми зумовлено сучасними тенденціями в освіті. Сьогодні вищий навчальний заклад повинен забезпечити формування і розвиток інтелектуальної, творчої та ініціативної особистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, бути успішною і сприяти розвитку суспільства.

Серед професійних здібностей вчителя значна роль належить саме комунікативним, оскільки комунікація – не лише вміння спілкуватися рідною й

іноземними мовами, а ще і вміння співпрацювати з людьми, володіти різними соціальними ролями у колективі. Комунікативні здібності характеризуються низкою інших здібностей людини, що виявляються у швидкості, глибині та міцності опанування засобів і прийомів діяльності, а саме: умінням слухати, сприймати та відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, вести перемовини, переконувати і відстоювати свою точку зору. Відтак, розвиток комунікативних здібностей є одним з основних чинників становлення особистості.

Дослідженням проблеми комунікативних здібностей вчителя займалися відомі вчені-лінгвісти (Ф. Буслаєв, О. Потебня, Ф. Бацевич, С. Шевчук, І. Клименко), психологи (Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, М. Жинкін, О. Леонтьєв), методисти (Н. Бабич, О. Біляєв, Т. Донченко, М. Пентиліук, М. Вашуленко, В. Мельничайко). Нові теорії щодо комунікативних здібностей вчителя було розроблено Г. Андреевою, А. Годлевською, Р. Коротковою, А. Капською.

У сучасній лінгвістиці існує близько 100 дефініцій комунікації, які зумовлені різноманітністю її способів, специфікою мети передачі та способом адресованості інформації. Зокрема, С. Рубінштейн визначив здібності, як “складне синтетичне утворення, що містить низку даних, без яких людина не була б здібною до будь-яких дій”, а також комунікативних [5, с 35].

Комунікативні здібності – це загальні здібності, які пов’язані з багатьма підструктурами особистості і виявляються в уміннях суб’єкта вступати у мовленнєвий контакт з іншими членами суспільства.

Мета статті полягає у з’ясуванні комунікативних здібностей сучасного вчителя, які є важливою складовою його професіограми.

Гіпотетично можна стверджувати, що система вимог до людини з кожної професії називається професіограмою. Професіограма – це спеціальна карта, яка містить розгорнутий перелік умов та характеристик трудової діяльності конкретної професії, її окремих вимог і професійно важливих якостей, які повинен мати працівник. Професіограма вчителя є реєстром, що охоплює

сукупність особисто-ділових рис, певний обсяг суспільно-політичних, психолого-педагогічних та спеціальних знань, а також програму педагогічних умінь і навичок, необхідних для виконання вчителем його повсякденних професійних обов'язків. У професіограмі відображено морально-психологічні риси, необхідні для майбутньої навчальної та виховної роботи з дітьми, які слід розвивати в процесі самовиховання і виховання у вищому навчальному закладі, та різноманітні компетентності.

Перші професіограми для вчителів було створено в 20–30-ті роки. Аналіз матеріалів дослідження цих професіограм надає можливість узагальнити вимоги до вчителів: хороше фізичне здоров'я, урівноваженість характеру, наявність розвиненої волі, підприємливість, ініціатива, організаторські вміння і навички, знання предмета, прагнення до навчання, знання учнівського колективу, соціально-економічна та політична підготовка, знайомство з основними течіями рефлексології, педагогіки і методики, інтерес до суспільного життя й участь в ньому, знайомство зі спорідненими формами політико-просвітницької роботи, уважне ставлення до учнів, зразкова поведінка вчителя.

Проаналізований матеріал підлягає структуруванню професіограми сучасного вчителя (за основу взято професіограми Є. Антипової, В. Сластьоніна, М. Болдирєва) [3].

Якості особистості суспільної спрямованості: науковий світогляд, потреби передової людини, громадянська зрілість та активність, обізнаність із подіями світового і місцевого життя, загальнолюдські моральні риси й якості, прагнення до висот своєї професії, загальна ерудиція, начитаність.

Якості особистості професійно-педагогічної спрямованості: компетентність, захопленість професією, висока професійна працездатність, любов до дітей, гуманне ставлення до них, уміння вести психолого-педагогічні спостереження, вивчати учнів і дитячі колективи, вимогливість до себе та учнів, наполегливість, цілеспрямованість, справедливість, тактовність, витримка, терпимість, самовладання, педагогічний такт, чуйність, щирість,

самокритичність, скромність, самооцінка, винахідливість, твердість і послідовність у словах та діях, педагогічна уява, оптимізм, комунікативність, виразна мова, зібраність, акуратність і зовнішня охайність.

Вимоги до психолого-педагогічної підготовки: знання основ методології, психолого-педагогічні, анатоמו-фізіолого-гігієнічні, знання теорії та методики виховання, змісту навчального предмета і методики його викладання, індивідуально-психологічних особливостей особистості на різних вікових етапах, методики індивідуальної роботи та роботи з дитячими і молодіжними колективами, змісту та методів роботи з батьками і громадськістю, політики, історії, краєзнавства, літератури та мистецтва, моралі, етики, естетики, релігії, права, техніки і культури.

Уміння і навички:

конструктивні: планувати навчальну та виховну роботу, відбирати, аналізувати і синтезувати навчальний програмний матеріал, здійснювати дидактичну переробку складного матеріалу, творчо й обґрунтовано будувати організаційно-педагогічну і логіко-педагогічну структуру уроку, планувати систему перспективних ліній у розвитку окремої особистості та колективу, здійснювати індивідуальну програму навчання і виховання учня;

організаторські: виявляти й організовувати актив класу, керувати ним у різних умовах, організовувати різні види колективної та індивідуальної діяльності учнів, розвивати їхню активність, здійснювати контроль і допомогу щодо розумового розвитку учнів, виконання доручень учнями, здійснювати педагогічне керівництво учнівськими організаціями, організовувати роботу з батьками та громадськістю;

комунікативні: встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, батьками, учителями, регулювати внутрішньоколективні і міжколективні відносини, знаходити потрібні форми спілкування з учнями та батьками, передбачати результат педагогічної дії у стосунках з учнями;

дослідницькі: вивчати індивідуальні особливості учнів і колективу, критично оцінювати свій досвід, результати своєї діяльності, усвідомлено

вдосконалювати педагогічну майстерність, самоосвіту та самовиховання, використовувати в роботі психолога педагогічні дослідження, передовий педагогічний досвід, прогнозувати різноманітні засоби і методи роботи;

прикладні: малювати, співати, танцювати, грати на музичному інструменті, виразно читати, володіти технічними засобами навчання [4, с. 37].

Як бачимо, професіограма вчителя охоплює значний обсяг інтегративних складових його педагогічної діяльності, що поєднує функції вчителів-предметників та класного керівника, і, отже, ставить перед ним вимогу формування педагогічних умінь. Від першого вчителя, який покликаний упродовж чотирьох років здійснювати пізнавальну та виховну суб'єкт-суб'єктну взаємодію з молодшими школярами, їх батьками, колегами, громадськістю, залежить фізичне і духовне здоров'я дитини, формування особистості, здатної до співпраці, гармонійно-позитивного ставлення до соціуму, самовираження та творчості.

Відтак, можна стверджувати, що професіограма вчителя – це перелік вимог до особистості, її майстерності і психолого-фізичних можливостей, здібностей (розумових, естетичних, експресивних, організаторських та, особливо, комунікативних). Комунікативність вчителя формується під впливом багатьох чинників. Переважають при цьому особистісні чинники, які визначають модель комунікативності вчителя:

загальні універсальні якості особистості вчителя: педагогічна спрямованість, психологічна підготовленість, колективізм, доброзичливість, активність у суспільно-політичній і педагогічній діяльності, дисциплінованість, організованість;

спеціальні якості вчителя (характеризують внутрішню структуру його комунікативності): пізнавальні якості (надають змогу особистості сприймати, розуміти та вивчати навколишній світ, реалізують інтерес до пізнання оточуючого, прагнення розвивати “дар пізнання людей”, до співчуття, ідентифікації з іншими людьми тощо); експресивні якості (створюють виразність особистості, через яку вона стає зрозумілою іншим людям,

допомагають “утримувати увагу інших людей”, підтримують прагнення до правдивості і щирості у стосунках, а також емоційна виразність); управлінські якості (допомагають впливати на інших людей та здійснювати самоконтроль).

До спеціальних якостей комунікативності вчителя також належать:

комунікативні знання – це узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, відображення у свідомості комунікативних ситуацій;

комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню у свідомості комунікативних ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об’єктивного світу і відповідного впливу на нього у процесі педагогічної комунікації;

комунікативні вміння – комплекс дій, які базуються на теоретичній та практичній підготовленості, що надає змогу творчо використовувати комунікативні знання і навички для відображення та перетворення дійсності; комунікативні звички – доведені до автоматизму комунікативні дії;

комунікативний характер – основні якості, властивості особистості, які виявляються у типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у ставленнях до навколишнього світу, до інших людей, до себе.

Спілкування відіграє значну роль при вирішенні практичних завдань педагогічної діяльності. Форма навчання потребує конкретних способів взаємодії педагога та учнів. За твердженням відомого науковця А. Леонтьєва, важливими є такі комунікативні компоненти діяльності, як мотиви і проблемні ситуації [1].

Опираючись на наукові твердження науковців, сформулюємо **основні комунікативні здібності вчителя**:

1. Здатність контактувати, тобто вміння встановлювати педагогічно доцільні взаємини з учнями, батьками, учителями та розуміти їх психологічні особливості.

2. Здібність до вдосконалення своєї педагогічної комунікації, набуття комунікативних навичок і вмінь. Упродовж всієї викладацької діяльності, у міру набуття досвіду, кожен викладач проходить шлях самовдосконалення.

Йдеться про виховання звички та потреби в постійному навчанні і підвищенні рівня культури свого мовлення. Особливу увагу при цьому слід приділяти дотриманню правильності та чистоти мови. У культурі педагогічного мовлення виокремлюються такі сторони мовленнєвої діяльності: змістовне збагачення мови і володіння артикуляційним апаратом як сукупністю форм виразу змісту, розширення мовного діапазону в загальнокультурній та професійній сферах. Процес подолання недоліків і вад усної мовної діяльності викладача полягає у постійному, цілеспрямованому спостереженні за чистотою, синтаксисом та інтонуванням власного мовлення. З цією метою бажано використовувати такі форми аутотренінгу: виступ перед дзеркалом, запис мовлення на магнітофон, говоріння вголос. Своєрідне вдосконалення повинно здійснюватись і в письмовій мові. Індивідуальний стиль письмової мовленнєвої діяльності повинен поєднуватись з певними стандартними вимогами. Підвищення педагогічної комунікативної діяльності – це серйозна праця в багатьох галузях знань; словники, енциклопедії, особисті картки з цитатами мають підтверджувати досвідченість викладача.

3. Здібність соціально-психологічної адаптації. Вчителю потрібно підбирати ефективні форми спілкування з учнями та батьками залежно від ситуації, уникати конфліктів. Процес взаємодії не завжди відбувається в бажаному напрямку. Між людьми, які контактують, можуть виникнути непорозуміння, а може виявлятися й антагонізм позицій, породжений наявністю в них цінностей, цілей і мотивів, що взаємозаперечуються. Тоді стосунки ускладнюються до такої міри, що говорять про виникнення міжособистісного конфлікту, під яким прийнято розуміти зіткнення протилежних поглядів, інтересів та дій окремих людей і груп. Конфлікт – розмаїття негативних емоцій, стресів, переживань, розчарувань, втрат, провин. Конфлікт може вплинути на вибір людиною моральних цінностей. Конфліктуючи, люди по-іншому починають сприймати реальність, вдаватися до дій, які зазвичай для них не є властивими. Важливо підкреслити, що в конфлікт переростає не будь-яка суперечність, а, як правило, така, в якій

подано найсуттєвіші потреби, прагнення, інтереси, цілі людей, соціальний статус особистості, її престиж. Щоб уникнути конфлікту, вчитель повинен підбирати ефективні форми спілкування, а саме: переконання, позитивний приклад, бесіда з елементами роз'яснення тощо.

4. Здібність регулювати внутрішньоклективні, міжклективні та міжособистісні стосунки. Міжособистісні стосунки характеризуються реальною безпосередньою чи опосередкованою взаємодією людей, яка має зворотний зв'язок. У цьому розумінні вони, по-перше, набувають характеру соціально-психологічних за рахунок втручання в суспільні відносини особистого ставлення як персоніфікованої реакції партнерів один до одного, а, по-друге, мають під собою емоційну основу, тобто виникають на ґрунті певних почуттів між людьми. Ми вважаємо, що природу міжособистісних стосунків можна правильно зрозуміти, якщо їх не поєднувати її із суспільними відносинами. Відповідно, вчителю потрібно у своїй комунікативній діяльності постійно здійснювати індивідуальний підхід.

5. Здібність передбачати результат та отримувати емоційне задоволення на всіх етапах педагогічного спілкування. Результат педагогічної діяльності має бути позитивним, мета і завдання комунікативної діяльності – досягнуті шляхом вмілої її організації.

6. Здібність здійснювати вплив на об'єкт у процесі комунікативної діяльності може бути досягнуто лише за умови чітко поставлених завдань.

7. Організаторсько-комунікативні здібності – це вміння організовувати спільну з учнями комунікативну діяльність. Загальновідомими є основні ознаки спільної комунікативної діяльності:

1) наявність загальних цілей для учасників взаємодії (спільна діяльність, як й інша форма кооперації, породжується необхідністю досягнення таких цілей, котрі недоступні окремій людині або досяжні частково; спільна діяльність є доцільною в тому випадку, коли заздалегідь ставляться усвідомлювані цілі);

2) загальна мотивація для досягнення мети учасників спільної діяльності;

3) необхідне розділення єдиного процесу досягнення колективної мети на певні складові, тобто на окремі, але функціонально пов'язані сукупності дій, операцій та їх розподіл між учасниками взаємодії;

4) об'єднання (або суміщення) індивідуальних діяльностей, яке розуміється як утворення цілісності спільної діяльності й як сприяння виникненню взаємозв'язків і взаємозалежностей між учасниками цієї діяльності;

5) погоджене, координоване виконання розподілених та об'єднаних індивідуальних діяльностей усіх учасників;

6) необхідність в управлінні (включаючи самоуправління) – потреба, внутрішньо притаманна спільній діяльності;

7) наявність єдиного завершального результату, загального для учасників спільної діяльності;

8) єдине просторово-часове функціонування учасників взаємодії.

Отже, описані у статті комунікативні здібності вчителя є частиною спеціальних педагогічних здібностей (педагогічної професіограми в цілому), що сприяють успіху професійно-педагогічної діяльності. Підсумовуючи, відзначимо основні комунікативні здібності вчителя: уважність, урівноваженість, лагідність, почуття такту, терпимість, емоційність, комунікабельність, справедливість, оптимістичність, інтерес до людей, мобільність, доброзичливість, скромність, вимогливість до себе, організованість, самовладання і толерантність.

Список використаної літератури

1. Леонтьев, А. А. Педагогическое общение / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.

2. Почепцов, Г. Г. Теорія комунікації / Георгій Георгійович Почепцов. – К. : Видавничий центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.

3. Бодалев, А. А. Психологические условия педагогического общения / А. А. Бодалев // Психология педагогического общения : сб. научных трудов. – Кировоград : КГПИ, 1991. – Т. 1. – С. 4–14.

4. Рогинский, В. М. Азбука педагогического труда / В. М. Рогинский. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 37.

5. Рубінштейн, С. Л. Основи загальної психології / Сергій Леонідович Рубінштейн. – К., 1946. – С. 35.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Бідюк Н. М.